

Мр Борис Стојковски
Универзитет у Новом Саду, Филозофски
факултет – Одсек за историју, Нови Сад

СУБОТИЦА ПОД ОСМАНСКОМ УПРАВОМ

Апстракт: *Од 1542. до 1543. па све до Великој бечкој рати Суботица је, као и уосталом и велики гео средњовековне Угарске државе, била под турском османском влашћу. Током овог периода имала је савишће тврђаве, а моћно и касаве. Суботица је била и седиште нахије и припадала је сегединском санџаку. Имала је војну посаду, а на основу турских дефтера може се сазнати и о становништву које је насељавало град и околину, као и ко су били поседници појединих места у околини. Имала је зајоведника тврђаве дигдара, као и муџахфизе. По неким подацима у Суботици је била и џамија. Поред тога турски извори нуде и неке просредне податке о самој власти у Суботици. О овом граду подаци постоје скоро до самог краја османске владавине, а кроз њу је прошао и чувени Евлија Челебија.*

Кључне речи: *Суботица, историја, Угарска, османска власт, XVI–XVII век*

Освајањем Будима 1541. Турци су под своју власт подвргли један значајан део Угарске. Под османском управом део територија средњовековне Краљевине Угарске је био све до избијања Великог, односно Бечког рата 1683, тј. 1699. и склапања мира у Сремским Карловцима.

Области које су освојене су сврстане у Будимски вилајет, односно беглербеглук. Поред Будимског постојали су Темишварски, а касније и Јегарски, Ершекујварски и Варадски вилајет. Будимски беглербег (тур. *beglerbeg* односно *bei beiova*) је био на челу османске управе у Угарској, од 1623. године добијао је и звање везира. Сви беглербеглуци, па тако и Будимски, делили су се на санџаке. Санџак је био административна јединица која потиче још из доба када је Османско царство била погранична кнежевина. И тада се територија делила на султанов санџак и санџаке који су дељени султановим синонима. На челу санџака се налазио санџакбег који је од султана добијао заставу (тур. *sancak*) као симбол своје власти. Од речи за заставу у турском језику потиче и назив области санџак. Поред санџакбегова постојале су и судије (кадије) који су вршили судску власт и контролисали рад санџакбегова. Кадије су имале и друге функције, учествовале су у разрезавању пореза, мобилизацији војске и друго. За одржавање реда у санџацима биле су задужене субаше.

Главнину османске војске су чиниле спахије, односно провинцијски војници-коњаници. Спахија је убирало приходе са својих посела, махом села. Поседи спахија су називани тимари и по њима је цео систем и добио назив тимарски систем, а тимарници су били окосница османске војске у њеном највећем зениту. Поред тимара, постојао је и зијамет, посед са годишњим приходом од 20 до 100.000 акчи, док је посед од преко 100.000 акчи годишњег прихода називан хас. [Рокаи и др. 2002: 214–215; Иналџик 1974: 147–153] Други назив за санџак је лива, па се и тај термин може наћи у изворима и литератури, док се санџакбег назива и мирлива. [Bayerle 1997: 110]

Тако је било и са Будимским беглербеглуком, па је у оквиру њега, међу осталим санџацима, образован и Сегедински санџак. Постоје различити подаци о датуму оснивања овог санџака. Можда је основан 1541, када је и прикључен будимском ејалету. [Зиројевић 1970: 21] Први сегедински санџакбег чије је име познато зове се Дервиш бег и његово име је познато од јула 1543, а сам град је пао у руке Турака крајем 1542. године. [Vass 1980: 24; Magyar 1996: 67–68] Око пола столећа доцније, 1596, образовањем вилајета у Јегри, из Будимског беглербеглука издвојени су санџаци у Филеку, Хатвану, Солноку и Сегедину. Сегедински санџак остаће у саставу новог

вилајета све до свршетка отоманске управе у Угарској. [Зиројевић 1970: 21–22] Као једна од нахија овог санцака образована је и нахија Суботица, која је седиште нахије била све до свршетка турске владавине на овом простору. Све време је имала и сталну војну посаду, а сам град је освојен највероватније 1543. године. [Зиројевић 1976: 119]

Како бисмо проучили турску управу у Суботици као најважнији извор служе објављени турски дефтери, пре свега. Непосредно по освајању неке области Порта је у њу слала свог службеника јазичију који је требало да утврди изворе прихода. Он је састављао дефтер, односно детаљни регистар у који је уписивана глава сваке породице, величина поседа, као и укупна свота новца која треба да се исплати. Уписивана је и такса на имање *чифт-ресми* која је под називом *исџенца* од стране хришћана исплаћивана у готовом новцу. [Иналцик 1974: 153] Поред ових података турски дефтери пружају и информације о турској управи у самом граду, имена и чинове војних заповедника и османских војника у суботичкој тврђави. Из пописа становништва и поседа сазнајемо и која места су била тимари, која зијамети, а која су била хасови.

Приликом оснивања самог санцака у њему је било седам нахија: Сегедин, Вашархел, Калоча, Шолт, Бач, односно Бачка, Сомбор и Тител. Суботица је имала статус тврђаве, а у доба султана Селима II, а најкасније између 1570. и 1578. постаје и седиште нове нахије. [Зиројевић 1970: 21; Магуар 1996: 68] Према попису из 952. х. г, која одговара периоду од 14. марта 1545, па до 2. марта 1546. године Суботица је имала укупно 24 мустахфиза. На челу суботичке тврђаве је био диздар Ахмед, са дневним приходом од 20 акчи. Његов заменик, односно *хеџаја*, је био Хусеин Ахмет са дневним приходом од 15 акчи. На челу првог буљука се налазио сербуљук Касим са 8 акчи и под њим је било 9 људи којима је дневно следовало 6 акчи. Други сербуљук Дурак Мустафа је примао 6 акчи и још по пет акчи је следовало сваком од његових 11 људи. [Defterek 1886: 49] Напоменућемо овом приликом неколико објашњења. Појам мустахфиз од речи муџафиз потиче вероватно од чувара обично команданта тврђаве (диздара), али може да означава гарнизонског војника уопште. [Bayerle 1997: 120, 125; Halasi-Kun 1964: 63; McGowan 1983: 531] Диздар је заповедник тврђаве, док су сербуљуци команданти мањих јединица.

[McGowan 1983: 534] Наредни попис је из 1551–1552, односно 959. године по хиџри. Мустахфиза је тада 22, на челу им је Ахмед Али диздар, његов заменик је Хасан, а Перване Кул и Ибрахим су сербуљуци. Обојица имају по 9 људи под својом командом. Диздар и даље добија дневно 20 акчи, заменик му 12, сербуљуци 8, односно шест акчи, док њихови људи добијају по пет, односно шест акчи. Појављује се и *џемат топџија*, Хасан Јусуф и Тесвиц Адем га чине. Први добија седам, а други акчу мање дневно. [Defterek 1886: 71] Број од 24 мустахфиза, заједно са топџијама остаје и 1556–1557, када постоји следећи податак о суботичкој тврђави са османском војном посадом. Диздар и његов заменик су били *имеџаци*, сваки се звао Ферхад. Диздар је добијао 13, а други Ферхад акчу мање дневно. Под собом су те године имали два буљука са по 20 људи, свакоме је следовало по шест акчи. Двојици топџија се имена не наводе, следовања су им дневна била пет, односно седам акчи. [Defterek 1886: 98] Из 966. године, односно за период од октобра 1558. до октобра 1559. у попису тврђава које су припадале сегединском санцаку постоји и податак о Суботици. Следовања у акчама су иста као и у претходном попису, а сазнајемо и име диздара и његовог *хеџаје*. Ферхад Бехадир је заповедник Суботице, док му је први сарадник Ферхад Абдулах. [Defterek 1886: 122] Број од 24 мустахфиза у суботичкој тврђави је стандардан за педесете године XVI века. [Зиројевић 1976: 119]

Године 1560–1561. донета је Кануннама сегединске ливе. У њој су утврђена давања рајетина у зависности од његових прихода. Утврђује се и колико новца плаћају становници сегединског санцака на таксе на прелаз преко Тисе, као и друга давања у натури или новцу, зависно од тога ко плаћа и на шта. Тако су примера ради свештеници били ослобођени неких давања, прецизира се и ушур, као и друга давања. Цео текст ове кануннаме, односно законског прописа, са преводом и транскрипцијом (транслитерацијом) објавила је Љиљана Чолић, наш угледни османиста. [Чолић 1989: 91–100; Чолић 2005: 141–148] На основу ове кануннаме у наредном периоду је разрезиван порез и од њега су спахије убирале новац од којих су се издржавале. Свакако можемо да претпоставимо да су обавезе рајетина ишле и за издржавање суботичке посаде, као и поседника којима су припадали приходи са села и пустара у околини Суботице.

Од 1568–1570. Суботица поред мустахфиза има и улуфеџик, односно фарисе. На челу ових војника-коњаника налазио се у ово време Бајазид ага, коме према подацима из 1568–1569. следује дневно 16 акчи. Под агом је девет ода, на чијем челу су сероде. Свака ода има 8–9 људи, дневно су добијали по осам акчи, а сероде акчу више. Лајош Велич је израчунао 78 људи свеукупно у суботичкој војној утврди. [Defterek 1886: 202] Према подацима Олге Зиројевић мустахфиза је у ово време било 41, док фариса 75 има међу османским војницима у Суботици. [Зиројевић 1976: 119] Број коњаника у суботичкој тврђави је порастао свега неколико година касније. У попису за 981. хиџретску годину (2. мај 1573–21. април 1574) Тесвиц ага је заповедник, а дневно њему следује 16 акчи. Под њим је било 15 ода у свакој по шест до девет људи, који су добијали по осам акчи. Девет акчи је приходovalo серодама. Укупно Суботица је у својој тврђави имала 91 коњаника, док их је примера ради у сегединској утврди било 48. [Defterek 1886: 265; Iványi 1892: 14] Крајем седамдесетих година два турска пописа бележе 52 мустахфиза. Диздар је био Мустафа Херсек, ђехаја Ахмет Абдулах, а сербуљук Тимур Хасан. Насух Мехмет је наведен као сертоп. Овај попис јасно наводи да је у питању џемат мустахфиза тврђаве Суботица, односно *Sobotka* (صوبوتقة) у самом дефтеру. [Зиројевић 1976: 119; Halasi-Kun 1964: 19] Један хришћански попис из овог времена наводи да у Суботици има 40 јаничара и 30 бешлија. Наредно пописивање је из 1588–1589, када се бележи 80 фариса, односно коњаника и 31 мартолош, међу којима петорица припадају муслиманима. Последњи попис је такође непотпун и он бележи 24 мустахфиза тврђаве Суботица. [Зиројевић 1976: 119] Пред крај века, 1580–1582. Суботица је имала 49 кућа, док је 1590–1591. број нарастао на 63 куће које наводе турски дефтери. Током 80-их и 90-их година овог века Келебија је, нпр., имала 18 кућа, Палић, Пачир, Стара Моравица по 10, Таванкут 16, а Лудаш чак 29. У Суботици је, као једном ипак већем месту, боравио и алајбег који је вероватно био у неком периоду господар и околине Суботице, Томпе, Лудаша, Таванкута, Бајмока, итд. [Iványi 1886: 60, 70; Magyar 1996: 69–70]

Места и пустаре у околини Суботице у великој мери населиће српско становништво. У околини Сегедина доста Срба је остало још из доба покрета

Цара Јована Ненада, док су и касније Срби населили ово подручје. Њих Иштван Ивањи назива *ново сџановнишиџво*, односно *új lakosság*. [Iványi 1886: 60–61, 70, 75–76] Ако погледамо примера ради попис сегединске ливе и у њеном оквиру суботичке нахије из 1570. видећемо да су имена људи који насељавају околину Суботице готово искључиво словенска, готово сигурно српска. [Káldy-Nagy 2008: 138–151] Међу местима у околини града, а која припадају суботичкој нахији Мадараш је са приходом од 13.500 акчи био султанов хас. [Káldy-Nagy 2008: 139] И друга места из околине Суботице припадала су, у зависности од прихода, било самим суботичким мустахфизима, било неким другим функционерима сегединског санџака. Тако је Емушић у близини Бајше био зијамет неког Мусе, као и данашња Бачка Топола, али и Таванкут. Чантавир је исто био зијамет Мехмеда. Мали Иђош је, примера ради, био тимарски посед Али бин Мустафе. Стари Жедник је био тимарски посед мустахфиза суботичке тврђаве у време овог дефтера. [Káldy-Nagy 2008: 139–140, 143, 146, 152, 156]

Што се тиче становништва самога града вредно је посветити пажњу и овој теми, опет на основу дефтера које су Турци водили. У Суботици је, према дефтеру из 1570, било пет породица у граду са приходом од 2.000 акчи. Порез је убиран на кућу, али и на десетину од производње лука, жита, купуса, бостана, као и на винограде и баште. [Káldy-Nagy 2008: 137] Касније ће бити речи о Евлији Челебији и његовим запажањима у вези са Суботицом где и он наводи баште и винограде век после овог пописа. Према тимарском дефтеру приход од Суботице и једне пустаре у близини је укупно 14.100 акчи. Од овог новца (на годишњем нивоу дакако) 1.500 акчи је припадало Инехану бин Хусејну, суботичком диздару. Девет његових војника Ферхад бин Мустафа, Салих бин Ферхад, Јусуф бин Абдулах, Мезид бин Хасан, Али бин Абдулах, Инехан бин Вели, Искендер бин Хасан, Курд бин Абдулах и Али бин Хасан су добијали на годишњем нивоу 1.400 акчи. Суботица је била тимарски посед у ово време. [Káldy-Nagy 2008: 138] Овај дефтер сегединског санџака из 1570. даје увид и у салаше, односно конаке, на тлу вароши. Занимљиво је да су и имена породица, као и власника ових салаша без изузетка мађарска. Ови салаша су вероватно пусти, а у питању су имена старих власника, с обзиром на то да је у овом

дефтеру и то бележено. [Káldy-Nagy 2008: III, 137] Свега нешто око декаду касније турски пописи помињу без изузетка Србе као становнике Суботице. Постоји чак и кнез. Укупно кућа за опорезивање има 48 и заједно са 52 из цемата мустахфиза, то чини 10.849, односно 10.749 становника Суботице 1578. или нешто касније године. Из овог пописа могуће је видети да је плаћана такса на бостан и на друго поврће, види се на које прозводе је плаћан ушур, али овај дефтер нуди и једну занимљивост. Пазарни дан је био петак, а вашари, односно панађури, су одржавани на дан Светог Стефана (27. децембар), Крстовдан (14. септембар) као и на Лазареву суботу. Укупна вредност пореза која је припадала држави према овом попису, односно дефтерима, износи свеукупно 18.000 акчи. [Halasi-Kun 1964: 20]

Дакле, током XVI века, према османским дефтерима, у суботичкој тврђави су живели готово искључиво војници, различитог рода и вида. Немамо података о томе да ли је у Суботици било и турских цивила, као и религијских службеника. Као што је наведено, попис из 1578. наводи цемат мустахфиза тврђаве Суботица. У наредном веку, пак, постоје помени суботичке џамије. Наиме, према дефтеру из 1628–1629, који је обухватао градове који припадају сегединској ливи, постојала је џамија у тврђави, коју је опслуживало петоро људи, са дневним приходом од 24 акче. Мустахфиза и топција из овог времена је 13, добијали су дневно 89 акчи. Улуфџика је било 13, са 382 акче дневно, у изузетним случајевима 702 акче. Берат је износио 270 акчи. Било је и 13 азапа, чији су дневни приходи били 103 акче. [Defterek 1886: 432] Неких петнаест година касније, Суботица се назива паланком, тачније 1644. Душан Поповић је тако назива, а податак преузима и Олга Зиројевић. [Зиројевић 1976: 119] Из овог века свакако је најзначајнији путопис Евлије Челебије. Он Суботицу назива *Собочка*. Његови описи нису сасвим јасни и пуни су мало веродостојних података. Суботицу назива паланком, а за њеног оснивача узима Бочкај који је био *херцеј српских банава*. Сем овог податка, постоји и низ других информација које Евлија пружа, а у чију поузданост нисмо сигурни. Евлија помиње и хришћанску опсаду града и освајање Суботице 1594, и бег муслимана у Пешту. Помиње и причу о једном овну диздара који је утекао такође у Пешту. Синан-паша је исте године, по Евлији поново освојио Суботицу.

Приликом своје посете истакао је да је Суботица седиште царинског повереника и град са 150 јаничара на чијем челу је диздар. Ови јаничари се боре против мађарског краља Теленоса (Елед Ваш преводи као Леополд) који тврди да је Суботица његов посед. Од можда поузданијих података Евлија Челебија у свом путопису за наш град каже да има и судског пуномоћника, тржног надзорника, харачагу, као и мимарагу, односно неимара. Помиње и цитаделу која се налази на обали језера. У цитадели има око 40 војничких кућа и једна џамија. У спољној вароши Евлија Челебија наводи 140 кућа и много винограда и башти. Према Евлијином запису половином XVII века Суботица је изгледа паланка, мада је то можда везано и за зид који окружује спољну варош. Цитадела могуће потиче из предтурског доба, има и џамију, а видели смо да у попису из 1628–1629. постоји навод о џамији унутар тврђаве. [Evljâ Ćelebi 1979: 537–538; Зиројевић 1970: 22; Зиројевић 1976: 119; Magyar 1996: 69–70] Ни ранији пописи, нити нека доступна друга грађа и литература не наводе муслиманске верске службенике, имаме или мујезине у Суботици. Постојање џамије свакако указује на то да су они били ту, а петорица људи који су били везани за џамију 1628–1629. указује на то да је врло могуће да су у питању припадници исламског клира, у првом реду мујезин, имам и катиб.

Суботица у XVII веку има очигледно доста добро уређене турске институције, као и низ службеника. Током овог века, посебно његове друге половине, дакле пред сам свршетак османске управе у Суботици, у граду бораве и високи турски чиновници. Хајдар-бег 1677. Стефану Кохарију, капетану Филека, пише из Суботице на мађарском језику писмо у којем моли Кохарија да не кажњава кметове из околине Суботице (данашњег Новог Жедника) јер су сиромашни и нису могли да плате порез. Из истог периода је и давање неколико пустара у околини Сегедина лудашким кметовима од стране спахије суботичког Исмаил Ођа бега. [Magyar 1996: 69–70] Писмо за Кечкемет и Кереш из Суботице је упутио и Хасан сегедински алајбег 1686. у вези са двојцом, како каже, *џамейних људи* које је требало послати у Будим, а који би требало да иду у немачки табор у Солнок. [Iványi 1892: 14–15] Суботица евидентно није била безначајан град за Турке ни у време пред сам крај њихове власти у овом граду и делу Јужне Угарске посебно.

У доба османске власти над Суботицом град је имао сталну војну посаду чији је број варирао. Било је припадника различитих родова и видова турске армије. У поређењу са другим градовима у Суботици је ипак било мање војника, мада постоје изузеци када је у њој боравило више османских војника него у самом Сегедину, седишту санцака којем је нахија Суботица припадала све време отоманске управе над овим делом негдашње средњовековне Угарске. Суботица је имала трг, односно пијацу, становништво око саме тврђаве се махом бавило пољопривредом, а вероватно су имали и панађуре, макар у једном периоду. Турски дефтери представљају веома занимљив извор и на основу њих је могуће доћи до низа

закључака везаних за османску управу не само у Суботици него на целој територији Угарске која се налазила готово век и по под отоманском влашћу.

Турака је очигледно било у Суботици, као и другде у Угарској, иако мађарска историографија у највећој мери сматра да је турско присуство било строго војно и да турска власт готово ни на који начин није утицала на Мађаре и становништво тог простора. [Halasi-Kun 1964: 1–2; Fekete 1949: 733–735; 739] Нажалост, података о османској власти у Суботици нема пуно, а свакако да би детаљнија истраживања дефтера, као и необјављене грађе, могло донети нове податке о микроисторији градова, али и ширег подручја.

ЛИТЕРАТУРА

- Evljâ Ćelebî. *Putopis. Odlomci o jugoslovenskim zemljama*, preveo Hazim Šabanović. Sarajevo: Veselin Masleša, 1979.
- Зиројевић, Олга. Управна подела данашње Војводине и Славоније у време Турака. *Зборник маџице српске за историју* бр. 1 (1970): 11–26.
- Зиројевић, Олга. Турска утврђена места на подручју данашње Војводине, Славоније и Барање. *Зборник Маџице српске за историју* бр. 14 (1976): 99–143.
- Иналџик, Халил. *Османско царство. Класично доба 1300–1600*. Београд: Српска књижевна задруга, 1974.
- Рокаи Петар, Ђере Золтан, Пал Тибор и Касаш Александар. *Историја Мађара*. Београд: CLIО, 2002.
- Чолић, Љиљана. Прилог изучавању историје Сомбора на основу два турска дефтера из XVI века. *Зборник Маџице српске за историју* бр. 39 (1989): 91–100.
- Чолић, Љиљана. *Османска дипломатија са илеографом*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 2005.
- Bayerle, Gustav. *Pashas, begs and effendis. A historical dictionary of titles and terms in the Ottoman empire*. Istanbul: Isis press, 1997.
- Fekete, L. Osmanli Türkler ve Macarlar, 1366–1699. *Bellekten* cilt 13, Sayı 52, 1949: 663–743.
- Halasi-Kun, T. Sixteenth-century turkish settlements in southern Hungary. *Bellekten* cilt 28, Sayı 109 (ocak 1964): 1–72.
- Iványi, István. *Szabadka szabad királyi város története. I rész*. Szabadka: Bittermann József Könyvnyomda, 1886.
- Iványi, István. *Szabadka szabad királyi város története. II rész*. Szabadka: Bittermann József Könyvnyomda, 1892.
- Káldy-Nagy, Gyula. *A Szegedi siandzsák települései, lakosai és török birtokosai 1570-ben*. Szeged: Csongrád Megyei levéltár, 2008.
- Magyarországi török kincstári defterek I. kötet*, fordította Velics Lajos, bevezetéssel ellátta és sajtó alá rendezte Kammerer Ernő. Budapest: Magyar Tudományos Akadémia Történelmi Bizottsága, 1886.
- Magyar, László. *Városigazgatás, y: Szabadka igazgatótörténetéből 1428–1918 (a polgármesterek névjegyzekkel 1796–1996)*. *Tanulmányok, dokumentumok*. Szabadka: Pannon press, 1996.
- McGowan, Bruce. *Sirem sancağı mufassal tahrir defteri*. Ankara: Türk tarih kurumu, 1983.
- Vass, Előd. *Kalocsa környékének török kori adóösszeírásai*. Kalocsa: Városi tanács, 1980.

Boris Stojkovski M.A.

SUBOTICA UNDER TURKISH RULE

Summary

Ottoman domination in Southern Hungary lasted for almost a century and a half. One of the sanjaks, or administrative regions was one of Szeged. The sanjak of Szeged was first part of the beglerbegluk of Buda (probably from 1543) and from 1596. Szeged was part of vilayet of Eger.

One nahiye in sanjak was the one of Subotica. Thanks to the defters and other Turkish sources we are provided some pieces of information about Ottoman rule in Subotica. For the entire period Subotica was kale, it had fortress with Turkish garrisons. Since 1543. Subotica's soldiers name can be found in the defters. We know also that the city was not large Turkish stronghold but it had Turks, and during 17th century in Subotica high Ottoman fonctioners were present. Defters provide us the ammounts of Turkish landowner's incomings but we also find out about the population of the city, as well as it's neighbouring villages.

Well-known traveller Evlijâ Čelebî passed through Subotica in the 60's during the 17th century and also left interesting data on the city under the Turks.